

1/2018 / 68 Kč, 3 €

naše příroda

OPERĚNÍ VYSTĚHOVALCI

Než přijde skutečné jaro

Devět předjarních skal
Žďárských vrchů

0.2

9 771803 009002

Opeření vystěhovalci: špaček obecný

Text a foto: Tomáš Grim

Na obálce tohoto čísla je zdánlivě dobře známá scéna: „nás“ špaček vykukuje z dutiny u nás „cizího“ platanu. Chyba lávky! Záběr je z Central Parku v New Yorku a všechno je tedy vlastně naopak: špaček je zde za Atlantikem nevitáným přistěhovalcem, naopak platan je na americkém kontinentě doma. Tato scéna dobře ilustruje jednu z nejrozsáhlejších změn, které hýbou současným světem v globálním měřítku, tedy invazi nepůvodních druhů. A začít seriál o našich druzích ptáků, které se staly jinde ve světě invazními, těžko lépe než právě špačkem: na seznamu „100 nejhorších invazních druhů - vetřelců na světě“ jsou jen tři druhy ptáků a jedním z nich je právě špaček obecný.

Tento mladý špaček se neocitl v gastronomické společnosti papoušků mniších (*Myiopsitta monachus*) proto, že by papoušci unikli ze zajetí (či lidské péče). Na tomto buenosaireském trávníku jsou doma mnišci, neintrodukovaný špaček. Za pozornost stojí i večere těchto ptáků: v potravě špačka jsou z obratlovců doložení čolci a žáby, zde špaček hoduje na zbytcích masa na skopové (či hovězí) páteři z nedalekého grilu. Reserva Ecológica Costanera Sur, Buenos Aires, Argentina

V souvislosti s biologickými invazemi většinou z nás přijde nejdřív na mysl plzák španělský ožírající hlávkou salátu na zahrádce nebo břeh českého či moravského potoka zaplevelený netýkavkou žláznatou. Tedy druhy, které jsou na našem území nepůvodní, a které se po svém zavlečení k nám úspěšně množí, šíří a hlavně škodí. Naopak při pohledu na naše běžné a nápadné druhy ptáků většinu z nás ani nenapadne, že by se mohly vyskytovat v nějaké exotické končině zeměkoule,

natož že by tam mohly páchat nějakou neplechu. Přitom celá řada „našich“ druhů ptáků byla lidmi přesazena z Evropy na mnoho míst napříč celým světem. A tam se pak dějí věci!

Bez chození kolem horké kaše pojďme rovnou k nejkřiklavějšímu příkladu: když se ráno probudíte na nejvzdálenějším koutě planety, tedy na Novém Zélandu, ptačí ranní chorál vám bude velmi povědomý. Jak by ne, když jej rozezná kosi černí, pěnkavy obecné, drozdi zpěvní, pěvušky

modré, zvonci zelení, čečetky zimní, stehlíci obecní a také špačci obecní. V zemědělské krajině vám připomenou domov „naši“ skřivani polní, strnadi obecní a místy dokonce i havrani polní nebo sýčci obecní. I pohled na vodní plochy evokuje českou kotlinu přítomností vysazených kachen divokých (běžných) a labutí velkých (vzácných). Vrabce domácí a holuby skalní (formu „věžák“) netřeba zmiňovat, ty potkáme téměř kdekoli na světě. Skutečně šokující je ale fakt, že kos černý je nejpočetnějším suchozemským druhem ptáka, který dnes obývá Nový Zéland!

Ke kosovi se v opeřeném invazním seriálu dostaneme později. Začneme druhem, který je mezi našimi ptačími druhy skutečným invazním rekordmanem. Většina z nás by při zmínce

o invazním přeborníkovi nejspíš hádala vrabce či holuba. Protože se však zaměříme na druhy u nás původní, vypadávají ze hry (a tím pádem i ze seriálu) jak vrabec domácí, který se k nám dostal sekundárně až s šířením zemědělství, tak druhotně zdivočelý holub skalní (viz tzv. feralizace domestikované formy tohoto druhu holuba). Pojdme se tedy seznámit se špačkem obecným a jeho globálními eskapádami.

Žádný kontinent mu není cizí

Vynecháme-li – jak jinak – sedmý kontinent, najdeme dnes špačka na všech světadílech. Jeho původní hnízdní areál sahá na eurasijském kontinentu od západní Francie po

Introdukované druhy ve svých nových vlastech často mění svoji biologii. Asi nejbizarnější hnízdní špačka je doloženo z Jihoafrické republiky, kde zahnízdl i ve vraku lodi asi dvě stě metrů od pobřeží. Lambert's Bay, provincie Západní Kapsko, Jihoafrická republika

Špaček je jedním z nejběžnějších ptáků na naší planetě. K jeho dnes už kosmopolitnímu výskytu přispěly nejen záměrné introdukce člověkem, ale pravděpodobně i prostý fakt, že špaček je silně sociální. K šíření špačcích hejn by mohla napomáhat i lodní doprava – tento podivuhodný způsob šíření je skutečně doložen jako příčina výskytu vrabce domácího; jedna z kazuistik dokonce zahrnuje cestu několika vrabců domácích na zámořské lodi z Německa až do Austrálie. Istanbul, Turecko

východní Mongolsko a od severního Norska po jižní Pákistán. Špaček se neštítí ani ostrovů, najdeme jej na Britských i Kanárských ostrovech, na Azorách a dokonce i na Islandu. Tento úctyhodný areál nabyt podstatně na rozměrech introdukcemi s pomocí člověka, ze špaččího pohledu nechtěnými. Špaček takto našel domov v Severní Americe (obývá celé území USA, většinu Kanady a severní Mexiko), Jižní Americe (rozšířil se do okolí argentinského hlavního města Buenos Aires), Africe (obsadil většinu

Jihoafričké republiky) i Austrálii (celý jihovýchod kontinentu). Úspěšně zaplavil celý Nový Zéland a pravděpodobně odtud se vlastní aktivitou dostal do Oceánie, konkrétně na Fidži a do souostroví Tonga. Pro úplnost: ve východní Asii špačci obecní zimují v Hong Kongu a Japonsku; jejich původ není znám, ale ať už je jakýkoli, nejde o hnízdící ptáky a tím pádem nepatří mezi invazní populace, které nás zde zajímají. Každopádně platí, že z druhů ptáků u nás původních, které byly vysazeny jinde po světě, obývá špaček obecný jako jediný všechny kontinenty.

Každé z těchto území samozřejmě nebylo „osázeno“ špačky lidskou rukou. Typické je, že nepůvodní druhy jsou vysazeny do jedné nebo několika málo lokalit. K tomu dochází v dost rozdílných časových obdobích – například v Argentíně začali špačci žít až v osmdesátých letech minulého století, tedy celé století poté, co byli vysazeni do Severní Ameriky; na Nový Zéland se však špačci dostali ještě o pár dekad dříve než do USA. Teprve potom, co se z vypuštěných „hostů“ vytvoří samostatné životaschopné populace, se může – ale nemusí – daný druh šířit dál. Tentokrát už vlastními silami.

Pohled na mapu, kde je jednoduše barvou vyznačen výskyt určitého druhu, proto může skrývat nejednotnost vzniku takového areálu. Třeba na Jamajku se špaček dostal „humánním dovozem“, zatímco na sousední Kubu (a řadu dalších ostrovů v Karibiku) se rozšířil z území Spojených států.

Špaček americký

Učebnicovým příkladem rychlého šíření živočišného druhu je špaččí kolonizace Severní Ameriky. Špačci

byli úspěšně vysazeni člověkem do newyorského Central Parku poprvé v letech 1890 a 1891 (s důrazem na „úspěšně“: pokusů bylo řada, první už v roce 1844, poslední v roce 1892, ale kromě dvou zmíněných skončily všechny fiaskem). Trvalo celých 15 let, než se jejich areál rozšířil za hranice velkoměsta, aby byl vůbec rozpoznatelný jako víc než jen pouhá tečka na mapě. Pak už šlo vše ráz na ráz. Špaččí lavina se převalila přes celé území USA, koncem třicátých let špačci obsadili Floridu, v padesátých letech dokonce Kalifornský poloostrov v západním Mexiku. V téměř období už nebyli nijak vzácní ani v jižní polovině Kanady. Tam už jim ale podmínky nedovolily celoroční výskyt – severní populace invazních špačeků si proto

druhotně vytvořily migrační zvyky, zimy tráví v Mexiku.

Masivní byl nárůst nejen z hlediska areálu, tedy obývaného území. Původně Eugene Schieffelin, člen Americké aklimatizační společnosti, vypustil asi stovku ptáků. Mimochodem, tento šílenec si dal za cíl vysadit ve Spojených státech všechny ptačí druhy zmíněné Shakespearem v jeho dílech – a těch druhů je přes 60! Dnes je špaček, navzdory poklesu populace oproti situaci před asi půl stoletím, jedním z nejpočetnějších amerických (!) ptáků. Jeho celkovou populaci ornitologové odhadují na 200 milionů. Jak nedávno uvedl deník New York Times „není to jejich chyba – špačci se na novém kontinentu zachovali stejně jako my“, tj. zaplavili jej.

Špaček, jak jej důvěrně známe i od nás – velká podzimní hejna přelétající nad rákosinami či přilehlými vinicemi. Nezdierské jezero, Rakousko

Špaček u protinožců

Méně známá, ale snad ještě ilustrativnější je špaččí kauza na Novém Zélandu. V šedesátých až sedmdesátých letech 19. století jich lidé vysadili několik stovek. Většinu těchto špačků dodaly oficiální aklimatizační společnosti, jejichž záměrem byla např. kontrola škodlivého hmyzu v zemědělství, včetně housenek požírajících úrodu a klíšťat trápících dobytek a ovce. Na podporu tohoto záměru se pro špačky dodnes vyvěšují budky kolem polí. Menší část špačků se na Nový Zéland údajně dostala soukromými aktivitami přistěhovalců. Píši „údajně“ proto, že různé zdroje se v některých údajích různí a někteří odborníci považují některé zdroje za nedůvěryhodné. Ostatně jako kdekoli jinde v biologii.

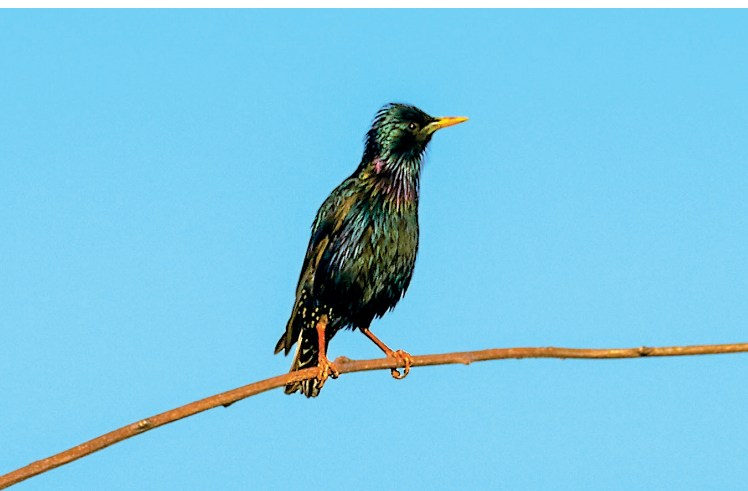
Z počátku velmi vzácní špačci brzy zažili fenomenální vzestup početnosti – dnes mohou mít špaččí hejna na společných nocovištích údajně i milion jedinců. Po obsazení v podstatě celého nezalesněného území Nového Zélandu špaček kolonizoval, zřejmě vlastními silami, další ostrovy, např. Chathamské a Kermadekovy, na

kteří musel ze zdrojové oblasti Nového Zélandu urazit kolem jednoho tisíce kilometrů!

Nic ale není černobílé, ani špaček neuspěl pokaždé. Byl vysazen hned v několika dalších jihoamerických zemích vedle už zmíněné Argentiny. Ale zdá se, že neúspěšně: nahlédnutím do ptačích atlasů pro tyto země (Brazílie, Chile, Peru, Uruguay, Venezuela) jsem žádnou zmínku o špačkovi nenašel (jen atlas na severní část Jižní Ameriky udává zálety špačků obecných na různé ostrovy v Karibiku).

To je ostatně pro (nejen) ptačí záměrné introdukce a následné invaze typické: podle knihy *Avian Invasions* (Blackburn a kol. 2009) se lidé pokusili vysadit přes 500 druhů ptáků do různých koutů světa, kde se dříve nevyskytovaly. Přestože celkový počet takových pokusů přesahuje 2000 (protože řada druhů byla vysazena hned na několik různých míst a navíc opakovaně), většina z nich skončila fiaskem. Jen asi polovina ptačích „vystěhovalých“ druhů vytvořila samostatně se udržující populace. Široce rozšířené a úspěšné druhy, jako třeba právě špaček, jsou tedy spíše výjimka než pravidlo.

*Dál na Zemi se už špaček, nebo jiný kolonizátor, ani dostat nemohl: špaček hojně obsadil celou plochu Nového Zélandu, dokonce včetně izolovaných ostrůvků stovky kilometrů vzdálených od dvou hlavních ostrovů. Tendence šířit se je typická nejen pro špačka obecného, ale i další příbuzné z čeledi špačkovitých, například majny obecné (*Acridotheres tristis*). Kouzlem nechtěného záběr pochází ze zahrady Philla Casseyho, jednoho z předních badatelů, který studuje invazní druhy ptáků. Whitianga, region Waikato, Severní ostrov, Nový Zéland*

Úspěšný pospolitá

K šíření špačků by mohla přispívat jejich pospolitost. V učebnicích evoluční biologie, zoogeografie a ekologie se tradičně uvažuje o heroické „jediné oplozené samičce“, která kolonizuje dosud neobsazené území a tam založí novou populaci. Mimo učebnice, tedy v reálném světě, lze takovou anabázi u ptáků provést jen stěží – co třeba druhy, kde se starají oba rodiče? Samice bez samce hnízdo sama nepostaví, snůšku sama nedoinkubuje, mláďata

sama nevykrmí. U druhů, kde to samice dokáží, narazí nová „populace“, tedy spíše rodina, hned v první generaci na příbuzenské křížení v té nejkrystaličtější podobě.

Špaček je pták sociální. A to snad víc než jakýkoli jiný druh ptáka, ať už uvažujeme ptáky naše, introdukované obecně (všechny vysazené) nebo ty invazní (tedy ty, které se po vysazení začaly vlastními silami úspěšně šířit dál). Vzpomeňte na obří hejna špačků snášejících se k hrůze zemědělců z oblohy na podzimní vinici (inspirace hororu Ptáci?), či na přírodní „divadelní představení“, které špačci předvádějí v monstrózních rojích nad nocovišti. Dech beroucí tvary špaččích hejn jsou častým motivem fotografií, včetně vítězných záběrů z různých fotosoutěží. Právě špaččí pospolitost, v menší míře i během hnízdní sezóny, může špačkům pomáhat v jejich neobyčejně úspěšné kolonizaci planety Země.

Silný vítr může třeba vychýlit špaččí hejno z jeho pravidelné migrační

trasy nad oceán. Uvážíme-li podíl ploch ostrovů vůči oceánu, je zřejmé, že většina takových situací končí nevyhnutelně zánikem celého hejna. Ale čím více podobných větrných intervencí, tím větší šance, že hejno je zaneseno až na izolovaný oceánský ostrov. A kam se po tak náročné a riskantní cestě štrachat dál, že... Na kolonizaci ostrova je tak zaděláno.

Je zřejmé, že takové náhody budou o to častější a úspěšnější, čím početnější a rozšířenější už daný druh bude. A špaček je velmi početný i rozšířený. Právě takové extrémní situace v minulosti proto mohly stát za dnešním výskytem špačků na izolovaných oceánských ostrovech.

Na špaččím globálním úspěchu se ovšem podílely a podílejí i další faktory. Špaček není vybíravý ani co do diety, ani co do příbytku. Tento všežravec hnízdí v dutinách všeho druhu, včetně těch v lidských výtvorech, ať už jde o výklenek v budově nebo špatně uzavřený starý větrák. Právě tolerance

Hlavní motivací, proč introdukovat špačka do vzdálených koutů světa, byla kontrola škodlivého hmyzu. Zde špaček, ve své původní evropské domovině, žere ponravu, pravděpodobně některého z chroustů nebo zlatohlávků. Riga, Lotyšsko

Má-li být druh označen za invazní, musí se ve své nové domovině úspěšně množit a šířit. Špačci tak číní v dutinách přirozených i umělých, např. budkách vyrobených člověkem. Čistička odpadních vod ve Werribee, Victoria, Austrálie

k člověku a schopnost využít lidské aktivity ku svému prospěchu umožnila špačkoví se „svězt“ s neúspěšnějším kolonizátorem v historii, tedy člověkem.

Škodící návštěvník

Špaččí úspěch ovšem není jen tak. Tento pták s okouzlivým iridescentním zbarvením (viz foto na obálce), podobně jako další zvířecí kolonizátoři, „přišel“ do prostředí, kde byly původní zdroje využívány původními druhy. A stejný kus „chleba“ nelze sníst dvakrát. O tom by mohly vyprávět třeba některé severoamerické druhy, které mají podobné ekologické požadavky jako jejich noví soused. Už jen zběžný pohled na tělesnou schránku a hlavně zobák vlhovce východního (*Sturnella magna*) dává tušit, že kompetice o potravu se špačkem bude silná. Na Novém Zélandu zas špačci konkurují místním nektarožravým druhům, jako

jsou tui zpěvný (*Prosthemadera novaeseelandiae*) nebo medosavka novozélandská (*Anthornis melanura*). Nutno ovšem poznamenat (kromě toho, že hlavní škody trpí spíše člověk, konkrétně zemědělská produkce), že tito ptačí domorodci mají závažnější problémy: vedle krys, kusuů a lasiček je špaček andílek...

Na špačky – a kosy černé – si často stěžovali novozélandští zemědělci i v jiném ohledu: sežerou prý tolik plodů, že se snižují počty původního holuba maorského (*Hemiphaga novaeseelandiae*). Vzhledem k tomu, že holub maorský je lesní druh, zatímco špaček je ptákem otevřené krajiny, lze podobné stížnosti lépe chápat spíš jako hledání obětího beránka – za úbytkem holubů spíš stál lov a likvidace původních lesních porostů člověkem. To samozřejmě neznamená, že špaček neškodí – škodí, ale méně ve srovnání s jinými vetřelci, zvláště těmi savčími.

Vraťme se do Ameriky. Špaček si díky svému agresivnímu chování umí uzurpovat dutiny původních druhů, třeba drozdovitých – a krásně vybarvených – salašníků modrých (*Sialia sialis*) nebo dokonce tělesně mnohem větších datlů zlatých (*Colaptes auratus*). Nicméně nedávné vědecké výzkumy nepotvrzují chmurný scénář, který bývá přepisován po celé dekády z jednoho zdroje do dalšího: k nápadnému poklesu jmenovaných původních dutinových druhů v důsledku interakcí se špačkem nedochází. Jediným doloženým případem negativního vlivu špačků na dutinové hnízdiče jsou datli rodu *Sphyrapicus*, o kterých se v této souvislosti dříve nepsalo.

Špačka jako „škůdce“ nevnímají jen původní druhy ptáků, ale i lidé.

Ono totiž vše dobré je k něčemu zlé: špačci sice zemědělství nejen pomáhali, ale i škodili – neplánovaným důsledkem jejich vysazení byly např. škody na novozélandských vinicích (nakonec dobře známé už ze starého kontinentu...). A pocta Shakespeareovi přišla pěkně draho: jen na území USA jsou škody způsobené špačkem v zemědělství, třeba užíráním krmiva pro dobytek, vyčísleny na 800 milionů dolarů. Každoročně.

Návdavkem k těmto škodám jsou srážky letadel s obřími špaččími hejny – těch bývá každoročně téměř stovka a škody jdou dlouhodobě opět do milionů dolarů. Těžko vyčíslitelné jsou pak škody, ke kterým může docházet v důsledku toho, že špačci přenášejí bohaté portfolio nemocí nebezpečných člověku i dobytku, od boreliózy po salmonely.

Náprava? Marná snaha!

Katastrofický nárůst populací některých druhů, třeba právě špačků, se lidé pokoušeli zastavit. Třeba

Američané. Před přibližně sto lety občané USA v rámci jedné z protišpaččích kampaní přivazovali na stromy plyšové medvídky jako strašáky... I třaskaviny jako plašidla prý šla do akce. V třicátých letech dvacátého století dokonce americká vláda přesvědčovala daňové poplatníky, aby špačky konzumovali – do boje vyrukovaly úřady i s příkladnými recepty, jak ze špačků připravit chutnou krmivo, třeba masové „koláče“... K tomu atrapy sov, chemické posypy, plašení hlukem či elektrické napětí vedené po exteriéru budovy Kapitolu... Výsledek? Ten je dostatečně patrný z už zmíněných údajů o dnešním areálu a početnosti špačka v Severní Americe.

A výsledek jinde? Smíšený. Třeba v Austrálii se podařilo zamezit šíření špačka do západní a severní části kontinentu (i za cenu likvidace desítek tisíc ptáků), ale oblasti, kde se tento druh etabloval před špaččími čistkami, už asi nikdy nebudou špačkuprosté. Tak to ostatně bohužel dopadá u většiny invazních druhů rostlin a živočichů. ■

Špačci se přirozeně vyskytují i na izolovaných ostrovech v oceánu, daleko od pevniny. Je zajímavé, že na některých (Faerské ostrovy, Azory, Vnější Hebridy a Shetlandy) vytvořili špačci samostatné poddruhy, zatímco jinde ne – např. špačci ze vzdáleného Islandu náležejí ke stejnému poddruhu jako ti z našich krajů. Na snímku je mladý jedinec. Reykjavík, Island

